

Töre Yapmak, Âdet Çıkartmak: Eski Türklerde Oydaşılmış Hukukun Toplumsal Temelleri

*Osman KARATAY**

Bugün sözün gelişi kullandığımız iki kişi arasındaki dostluğu belirten “hukuku var” ifadesi aslında derin temellerde önemli bir gerçeğe işaret eder. İki kişinin anlaştığı noktada hukuk başlar. Hukukun olması, olması ve olacaklarda kişilerin görüş ve rıza birliğinde olduklarının resmidir. Dolayısıyla bu manada hukukun mazisi ilk iki insanın ilk kez anlaştıkları ve uyuştukları dakikaya kadar gider. Ve dolayısıyla ilkel toplumsal hayatın temel konularındaki uygulamaların vechesini belirleyen bir anlayış birliği olarak -yazısız- hukukun bulunmadığı bir toplum düşünülemez. Ancak bunların şumulu ve muhtevası hakkında konuşabiliriz.

Eski Türk toplumunun yazısız medeni, ticari ve cezai kanunlarını içerdiğini gördüğümüz yazısız hukuk sistemi olarak törenin varlığını biliyoruz. Özelliği, başka toplumlardaki benzerlerinden belirgin şekilde ileride olması, muhtevasının açık zenginliğidir. Eski Türklüğü göçebelikle özdeşleştiren tutumlar kabul edilemez,¹ fakat buradaki meselede farkın göçebe hayat tarzından kaynaklandığını rahatça söyleyebiliriz. İster avcı-toplayıcı, isterse tarımcı olsun, diğer yapılardaki toplumlara göre göçerlerin daha ileri bir yazısız hukuk düzeni geliştirdikleri, uygulamada da diğer toplumlardan daha itinalı oldukları görülüyor.

Töre kurumu haliyle çok ilgi çekmiş, çeşitli çalışmalarda tanımlaması yapılmıştır. Fakat genel olarak epistemolojik yaklaşımda birşeyler eksik duruyor. Hadise tanımlanıyor ama kaynağına inilmiyor. Mevcudun izahı, sebep ve kaynak olmadıkça fazla ufuk açıcı gözüküyor. Tanımlamalar çoğunlukla devlet merkezli ve halkı düzenleyici bir bakış açısıyla veriliyor.² Yalnız Kafesoğlu, töreyi devletin halkı yönetmesi anında kullanılan bir vasıta olarak görme eğilimi ağır basmakla birlikte, köklere değinip geçer: “Bozkırlarda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukukî-sosyal değer kazanmış davranışlarını ihtiva eden ve umumiyetle ‘kanun’ manasında kullanılan töre, eski Türk sosyal hayatını düzenleyen ‘mecburi’ kaideler bütünü idi”³ Kafesoğlu töreyi gelenekten ayırma noktasında dikkatli davranıyor ve ikincisinin ayrı bir tanımlaması olduğunu vurguluyor.

* Doç.Dr., Ege Üniversitesi, TDAE, Bornova – İzmir, karatay.osman@gmail.com.

¹ Bu tutumlar antropolojik bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Göçebelik ‘soydan’ değildir; sonradan, tarihin çok sonraki aşamalarında ortaya çıkmış ve gelişmiş bir üretim biçimini temsil eder ve eski Türklerin tamamını kapsamaz. Tanımlayıcı bir yaklaşım için bkz. Osman Karatay, “Göçebe Toplumları ve Türklük, *Turan*, Sayı 15 (Güz 2011), s.1-9.

² Bariz örnek S. Maksudi Arsal’dan getirilebilir. Kendisi töreyi tamamen bir devlet üretimi olarak görür: *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s.287.

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 21. baskı, İstanbul 2001, s.246.

Köklere dair benzer bir açıklamayı ise Hassan yapıyor: “Töre geniş anlamda Asya kandaşlığının kendi hayat tarzını kurumsallaştırmasıdır”⁴ Boy ve urukların ongunlarını, kutsallıklarının maddileşmiş biçimini temsil eden *töz* ile *tör* kelimesi arasında R’leşme üzerinden bağlantı kuran Hassan, törenin köklerini soy kültüne bağlıyor. Bu çalışmanın amacı toplumsal boyuta değinmeyi gerektirdiği için, kelime köklerine değinmeyeceğiz, ancak eklememiz gereken birkaç cümle var. *Törü-* kelimesi hem ‘doğmak, türemek’, hem de ‘töre, kanun, gelenek’ anlamlarıyla Moğolcada da vardır.⁵ Macarcada beklediğimiz kelimeyi *törvény* ‘yasa, kanun’ olarak buluyoruz ve Türkçeden geçtiğine inanılır.⁶ Töre kelimesinin Türkçedeki ‘halk, budun, boy’ anlamlarına işaretle, biz Macarca *törzs* ‘kabile, boy, oymak’ kelimesinin de bununla kökteş olduğunu düşünüyoruz. Bunların Türkçeden ödünçleme olduğu fikrini alaşağı edebilecek ipuçları da vardır, çünkü aynı ‘türemek’ anlamını *terem* ‘doğmak, yetişmek’ fiilinde buluyoruz. Ancak bu kelime Türkçeyle ilintili Macarca kelimeler arasında listelenmez. Sonuçta bir türeme hadisesi vardır ve Hint-Avrupa kökleri bulunmayan Ortak Slavca *tvoriti* ‘yapmak, yaratmak’, *tvârb*, *tvôrb* ‘yaratık, mahluk’⁷ kelimeleri de bununla ilgili gözüküyor. Eğer böyle bir fiil veya kelimenin evrensel yaygınlığı gösterilebilirse, İbranice *Torah* ‘Tevrat’ ile Türkçe *töre* kelimelerinin ilgisi konusunda daha somut şeyler söylenebilir. Bu konuyu daha ayrıntılı bir çalışmada ele almayı düşünüyoruz.

Kelimenin kökleri tarihin derinliklerinde başka anlam ve kavramlara gidebilir ama burada toplumsal bir öge olarak inceleyeceğimiz törenin kurumsal köklerinin inanç değil, iktisat dünyasında olduğunu sanıyoruz. Elbette töre kavramının içeriğinin önemli bir kısmı inanç dünyası ile ilgilidir ve kesişmektedir. Bugün varlığını bildiğimiz pekçok hüküm de dahil, törenin hükümlerinin esasında Türklerin semavi kaynaklı eski bir inancının korunmuş veya muharref emirleri olduğunu düşünmek icap eder. İnanç hükümleri hayatı düzenlemeyi amaçlar, töre de nihayet toplumsal hayatın düzenlenmesidir. Fakat inanç sahasının baskın özelliği olan münferitlik onu daha çok gelenek sahasıyla ilintilendirmektedir. Belki de gelenek ile törenin ayrıştığı oranda bu ikisinin dini ve toplumsal kaynaklarının da ayrıştığını söylemeliyiz. Töre yazısız dönemin sözel hukuk kaynağı olarak yaygın toplumsal kabul görmüş, üstelik de fazla değişikliğe müsamaha gösterilmeden korunmuş bir hükümler bütünüdür. Bağlayıcılığı semaviliğinden değil, toplumsallığından ileri gelir. Bize ulaşan biçimi itibarıyla (İslam’ın hemen öncesi ve de İslam toplumuna kalan kısmıyla) kaynağını da toplumsallıkta aramalıyız.

Göçebelik yersiz yurtsuz toplulukların otlak aramak için rastgele göçüşmeleri değil, herşeyiyle nizama bağlanmış bir iktisadi üretim tarzıdır. Göçebeyi avcı-toplayıcıdan ayıran şey, doğanın kaynaklarını bulduğu yerde tüketmesi değil, dönüştürerek yeniden üretmesidir. Bunu vahşi hayata karşı koruyup kolladığı sü-

⁴ Ümit Hassan, **Eski Türk Toplumuna Üzerine Düşünceler**, 3. Baskı, Ankara 2009, s.121.

⁵ Ferdinand D. Lessing, **Moğolca-Türkçe Sözlük**, tr. G. Karaağaç, Ankara 2003, s.1288-1290.

⁶ András Róna-Tas – Árpád Berta, **West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian**, Wiesbaden 2011, s.944-947.

⁷ Rick Derksen, **Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon**, Leiden-Boston 2008, s.500-501. Bu tabii ki Derksen’in fikri değil, bizim önerimizdir. Derksen’in köken sözlüğünde Türk kelimesi hiçbir şekilde, kısaltma olarak dahi geçmez.

rüleri vasıtasıyla yapar.⁸ Göçebelerle ilgili bilinmesi gereken bir başka konu ise bu yaşam ve üretim tarzının genetik ve 'ezelden' olmayıp, son üçbin yılın bir gerçeği oluşudur. Avrasya bozkırlarında MÖ 3. ve 2. binyıllarda, Yeni Taş Çağı sonlarında ve Tunç Çağında hareketli çobanların varlığı biliniyor, ancak anladığımız manada göçebelik için gerekli teknoloji henüz mevcut değildi. Bunun için MÖ ilk binyılın başları beklenecektir.⁹

Dolayısıyla yerleşik nüfusun daha ileri bir tarz olarak göçebelige geçişinden dem vuruyoruz. İlk zamanlarda otlakların paylaşımının sıkıntı doğurduğunu, zamanla tanış kimse ve toplulukların otlak kullanımında belli bir hukuk geliştirdiklerini tahmin edebiliriz. Bu hukuk otlağın yabancılara karşı savunulmasını da içermektedir. Otlağın sahibinin yanında, göçün takvimi ve güzergahı da zamanla düzene bağlanmıştır. Göçebe tarzı yayıldıkça daha geniş alanlarda otlak hukuku oturmuştur. Senenin yarısında yayla veya kışlağını terkeden bir topluluk, geri döndüğünde orada başka sahipler bulmak istemeyeceğinden, bir taraftan kansız ve ucuz çözüm olan hukuk oluşturma yoluna önem verecek, bir taraftan da işgal edilen toprağını geri almak veya işgali önlemede caydırıcı olabilmek için savunma tedbirlerini elden bırakmayacaktır.

İşte, bozkır toplumlarının bir taraftan eşsiz cengaverlikte savaşçı, bir taraftan da yazılı bile olmayan, uygulayıcısı bulunmayan bir kanuna bu derece bağlı oluşlarının sırrı burada yatmaktadır. Herkesin ordan oraya göçtüğü ama aynı zamanda herkesin bir üretim sürecinde işçi olarak çalıştığı dünyanın bu en karmaşık iktisadi sisteminde kişinin çıkarını koruması, ancak tüm toplumu, hatta bozkır ekosistemini kapsayan bir çıkar koruma aygıtı geliştirmekle mümkün olabilirdi. Bu korunma aygıtının adına töre diyoruz.

Aileden başlayarak koni uruk biçiminde bir toplumsal yapılanma ile karşı karşıyayız ve bozkır devletlerinin en güçlüsünün egemenliğinde dahi düzen sonuçta gevşek bağlarla birbirine bağlı uruklar ve boylar dizisine dayanmaktadır. Belki hiçbir bağlı boy güçlü zamanlarında Cengizlilerden bağımsız hareket etmeyi başaramamıştır ama örneğin Göktürklerin güçlü kağanlarından Kapğan'ın karşısında tarihte pek yeri olmayan küçük toplulukları isyancı olarak görebiliyoruz; hatta hayatını böyle bir topluluk olan Bayırkuların elinde kaybetmiştir.¹⁰ Şimdi bunlara kanun koyup uygulamak çok farazi ve zorlama bir düşünce olur. Dolayısıyla hukuk sistemini devletin koyduğuna dair yaklaşımların gerçekçi bir temeli bulunmuyor. Göktürk yazıtlarında ısrarla vurgulanan "devleti toparlayıp töreyi koymak" faaliyeti başka türlü anlamak gerekir. Buna aşağıda değineceğiz.

Hakkı korumak için gücün lazım olduğu gerçeği maalesef her yerde vakidir. Töre şemsiyesinden istifade için de münferit duruşun yetmediğini, kişinin yandaş, dost, akraba ve hısımlarla toplumda arkasında belli bir güç bulunduğu imgesini duyurmuş olması gerekir. Zayıf ve mazlum olan daima bir toplumsal dayanak ve korunak bulamayabilir. Bu yüzden, fertten başlayarak, toplumda ve yörede, bölge-

⁸ Anatoly M. Khazanov, **Nomads and the Outside World**, Wisconsin, 1994, s.15-16.

⁹ Khazanov, **Nomads and the Outside World**, s.93-94.

¹⁰ Ahmet Taşağıl, **Göktürkler III**, Ankara, 2004, s.35-36.

de gücü artıracak bir ittifaklar sistemi geliştirilecektir. Bunun en müessir yolu da evliliklerdir.

Eski Türk toplumuna dair incelemelerde soyun devamı vb. konular vurgulanıyor ama evliliğin toplumsal ittifak boyutu ihmal edilmiş gözüküyor. Tersinden, yani umulan sonuçtan bakarsak, iyi bir ittifak sistemi kurmak ve işletmek evlilik müessesesinin baştan sağlam olmasını gerektirir. Başta İbn Fazlan olmak üzere, pekçok yabancı kaynakta Türklerin evlilik kurumuna çok önem verdikleri ve bilhassa zina nedir bilmedikleri, yaparı ölümle cezalandırdıkları şeklindeki hükümler,¹¹ kaynağını özel ve sıkı bir ahlak öğretisinden almaktan ziyade (ki bunun varlığından kuşku duyamayız), sistemin getirisi olarak gözüküyorlar. Güçlü olmak için ittifakların iyi korunması, ittifakları korumak için de en önemli vasıta olan evlilik kurumunun sıkı olması gerekmektedir.

Öte yandan dar ve mükerrer bir çevrede yapılacak evliliklerin ittifakları genişletmekte işe yaramayacağı ortadadır. Çocuklar ne kadar farklı yerlerden evlenirlerse, ittifaklar da o kadar çeşitlenmiş ve artmış olacaktır. Bu yüzden, sistemin belirginleştiği ilk zamanlardan itibaren yakın akrabadan ve hatta çevreden evliliklerin tasvip edilmediğini tahmin ediyoruz ki, sonuçta bunun önlenmesi için bir ölçüt getirilmiş ve beklendik bir sayı olarak yedi kuşaktan beride akraba olan oğlan ve kızın evlenmesine toplumsal rıza gösterilmemiştir. Ortalama bir ailenin iki erkek evladı olduğunu varsaysak bile, yedi kuşak sonra normal şartlarda 200 kadar hane reisinin bulunduğu bir akraba topluluğuna ulaşılır ki, bu bir uruktur. Bu demektir ki, evlilikler başka uruklardan yapılacaktır.

Böylece aslında evlilik yoluyla aileler değil, uruklar ve bir sonraki aşamada boylar akraba olmaktadır. Dolayısıyla akrabalık hukuku toplumsal bir nitelik ve yaygınlık kazanmaktadır. Ve bu cibilli yapı içinde sorunları çözmek daha kolaydır. Aile büyüklerinin, aksakallıların belli uyuşmazlıklarda verdikleri kararlar başka vakalar için de emsal teşkil etmekte, çok adaletli ve yerinde buldukları takdirde üçüncü taraflarca da benimsenmektedir. Bu vakalar münferit hayatın konuları olabileceği gibi, otlak ve sürü gibi daha şumüllü konular da olabilirler. Toplumca tutulan, benimsenen, gönderme yapılan hükümler, sonuçta bozkırın iktisadi yapısında fazla işbölümü olmadığı ve herkes yaklaşık aynı hayatı yaşayıp aynı işi yaptığı için, herkesçe bilinir hale gelecektir, çünkü herkesin aynı şeyleri yaşama ihtimali vardır. Bu hükümler bir nevi toplumsal hayatta kalma bilgisi kıvamına gelmektedir.

¹¹ Birbirinden bağımsız ve ayrı dönemlere ait Çin, İslam ve Batı kaynaklarında bu vurgu sık yapılır. Bu konudaki çalışmalarda gösterilmeyen bir örnek ise en eski tarihli ikinci Macar yıllığıdır. Eski Macarların Türklerden bir farkı olmadığı, hatta aynı yapının bir parçası oldukları düşünüldünce, karşılaştırmalı veri için Macar kaynakları da Türk tarihi için kullanılabilir. Adını bilmediğimiz bir saray görevlisinin yazdığı *Gesta Hungarorum*'da (1205), Hıristiyanlık öncesi Macarlar anlatılırken özelemler dolu bir hava ile "her erkek sadece karısına baktığından, onlarda zina eden yoktur" denir (Martin Rady, "The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A Translation", *South and East European Review*, 87/4 (2009), s.687). Bunun metinden anlaşılabilir mefhum-u muhalifi Hıristiyan olduktan ve Avrupa kültürünü benimsedikten sonra zinanın yaygınlaşmış oluşudur. Bunun da ilk Hıristiyan hükümdar olan István'dan sonra gelen Peter zamanında yaygınlaştığı anlaşılıyor (Simon of Kéza, *The Deeds of the Hungarians*, yay. László Veszprémy, Frank Schaer, Jenő Szűcs, Budapest 1999, s.109).

Herkesin bildiği ve tasdik ettiği hükümde artık değişiklik yapmak kolay değildir. İşte buna töre diyoruz. Sadece suçun cezalandırılmasını değil, bir suç önleme düzeneği olarak hangi işin meşru şekilde nasıl yapılacağını da vazeden töre, kara budundan beyler sınıfına ve sürü idaresinden devlet idaresine kadar hayatın her alanına taalluk edecektir.

Törenin toplumda bu derece tutulmasını ve ona uyulmasını hükümlerinin cazibesine bağlayamayız. Pekçok suç için başka toplumların uygulamalarına nazaran çok ağır hükümler bulunmaktadır. Ölüm cezasının belki en fazla uygulandığı hukuk sistemi töredir. Başka yerlerde cebbar hükümdarlar kolluk kuvvetleriyle kanunları uygulayamazken, bozkır toplumunda hükümdarsız dönemin ürünü olan töre hükümdarı yönetmektedir. Bu üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken bir noktadır. Barbardır, göçebedir, medeniyetsizdir... diyoruz ama bir hukuk toplumundan bahsettiğimizi unutmuyoruz. Ütopyalarda bile kusur aralığı bulunur; elbette haksızlıklar ve zulümler olmuştur, fakat bir toplum düzeni sağlama aygıtı olarak törenin işlevi benzerleriyle kıyaslanamayacak bir verimlilik ve etki sergiler. Göçebeyi otlak umuduyla avare gezinen ve her an etrafa zarar vermesi beklenen bir bela olarak görmek yanlış olduğu gibi, her türlü insani ve medeni vasfı yerleşikliğe yüklemek de yanlıştır. Çin kayıtlarından Latince yazmalara kadar bozkırı, bozkırlıyı tavsif eden hemen her kaynağın kaydettiği, bilhassa da bedevilik cümlesinden konuyu sistematize eden İbn Haldun'un dikkat çektiği şeye dikkat etmeli, göçebe iktisadının ürünü olan törenin şemsiyesi altında şekillenmiş olan göçebe bireyi ve toplumundaki erdemli yanlara daha yakından bakmalıyız.

Törenin kolay kolay değişmeyeceğini söylemiştik. İletişim imkanlarının kısıtlı olduğu bir ortamda yazısız olarak gelişmiş ve nesiller boyu tecrübe ile yerleşmiş hükümlerin değişmesindeki zorluk en başta işin doğasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, durağan bir hayatta ve süregelen bir düzende yaşayan kimseler açıkça bir değişikliğe ihtiyaç duymazlar. Göçebeliliğin Avrasya bozkırlarında 3000 yıla yaklaşan tarihinde çok az teknolojik farklılaşma olmuştur. Yerleşik toplum sürekliliği yeni şeylere ihtiyaç duyar ve hayatı kolaylaştırmak için sürekli bir icat faaliyeti içinde bulunması gerekir ama göçebe tarzında icatların getireceği fazla bir kolaylık bulunmaz. Bu yüzden teknolojideki doğal muhafazakârlık göçebe hayatında fazla değişiklik olmadan yaşamayı sağlar.¹²

Bununla birlikte, bozkır insanının tabiatının değişikliğe ve icada diğer insanlara nispetle kapalı olduğunu söylemek doğru değildir. Oğuzname'de örneğin icat övülür, ödüllendirilir. Kağnyı bulan adamın adı bir kavmin adı olur.¹³ Esasında icatların günlük hayatta getirebileceği fazla bir şey bulunmaz. Otları daha güre, koyunları daha semiz hale getiremeyen icatların burada bir kıymet-i harbiyesi olmayacaktır. İcadın işe yaradığı zamanlarda, örneğin savaşlarda ise bozkırlıları önde görüyoruz. Eskinin uzun menzilli silahları olan oklarda göçebelilerin kaydettiği gelişme asla yerleşik toplumlarca yakalanamamıştır.¹⁴

¹² Khazanov, **Nomads and the Outside World**, s.3.

¹³ Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime. Türklerin Soy Kütüğü**, haz. M. Ergin, İstanbul, t.y., s.30. Öte yandan, tekerlek ve araba zaten göçebeliliğin başlayabilmesi için gerekli teknolojik altyapının iki önemli ögesidir.

¹⁴ Uzun menzil bir tarafa, sesiyle dehşet saçarak düşmanı psikolojik olarak dağıtan ıslık çalan okların

Bozkırdaki genel icatsızlığın kaynağını maddi hayatın gerçekleriyle fazla oynama imkânının bulunmamasına bağlamalıyız. Törenin değiştirilmesi doğal olarak zor olan hükümlerle toplum hayatını düzenlediği bir ortamda, hayatta yapılacak değişikliklere büyük tepki gösterileceği ortadadır. İcat çıkartmaya tepki alışılmış uygulamayı bozacağı ve ucu töreye dokunacağı için vardır. Bugün de “icat çıkartma!” ifadesindeki kınama amaçlı içerik davranışlardaki değişikliklerle ilgilidir. Yoksa fenni bir yenilik yapıldığında tepki gösteriliyor demek değildir. Kastedilen şey âdettir ve icat ve âdet kelimelerinin sözlük anlamları alakasız olsa da “âdet çıkartmak” ve “icat çıkartmak” ifadeleri anlamdaştır. Töre ile âdet farklı şeylerdir ama töre âdeti kapsar veya en azından üzerine gölgesini düşürür. Bu yüzden, âdetteki değişikliğin töreye taalluk edeceğinden korkulur; törenin kendini koruma düzeneği adetlerin de büyük ölçüde korunmasını sağlar ve değiştirmeyi zorlaştırır.

Toplumsallığı bu kadar yüksek olan ve kökleri devlet yapılanmasından çok önceye ve öteye giden töreyi bir devletlilik ürünü olarak görmek herşeyden önce bir zaman uyumsuzluğu içerir. Ancak, yukarıda bahsettiğimiz Arsal yaklaşımı halen sürüyor ve en yeni çalışmalarda dahi törenin kağanların vazettiği kanunlar olduğu fikrini sorgusuz sualsiz görüyoruz.¹⁵ Hatta siyasiliğin önce, toplumsallığın sonra (şimdiki hal) olduğu yaklaşımlarına rastlıyoruz.¹⁶

Evet, bilhassa yazıtlarda rastladığımız “(Kağan) *olurupan Türk budununun ilin törüsün tuta birmiş*”¹⁷ türü ifadeler kağan olmak ile töre koymak arasındaki bağlantıya işaret ediyor gözükmekte. Bize düşen bu ifadenin gerçek içeriğini keşfetmektir. Devletlerin ve kağanların kısa ömürlü olduğu ve hep iç sarsıntılarla sona erdiği bir ortamda bir kağanın koyduğu kuralların ne ölçüde tutacağı ve kalıcılışacağı, devleti benimsememiş halkın bu resmi kanunları nasıl benimseyeceği gibi sorular gündeme getirilmelidir. Belki de kağanın töre koymasını devlet idaresinde ve ilgili üst-toplumsal yapıda herkesin yerini belirlemesinden başka bir şey olarak görmeliyiz.¹⁸ Bilakis, töre hükümdarı da bağlamaktaydı ve devlette hükümdarın kut ile aldığı meşruiyet ve otoriteyi sınırlayıcı bir işlev yapardı.¹⁹ Bunun açık tarifini Hun töresini anlatan bir Macar yıllığında bulmaktayız: “*Eğer hâkim ölçüsüz bir hüküm verir, cemaat onu geçersiz sayabilir ve isterse hatalı yöneticiyi ve hâkimi görevden*

icadı Çin kaynaklarına göre Büyük Hun hükümdarı Mao-tun’dur (Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi -I-**, Ankara 1981, s.213).

¹⁵ Örneğin Aybars Pamir, “Orta - Asya Türk Hukukunda ‘Töre’ Kavramı”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, 58/2 (2009), s.361, kaynağı bizzat kağan olarak görür.

¹⁶ Serdar Uğurlu – Kaan Yılmaz, “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töreden Örf Değişim”, **Turkish Studies**, VI/2 (Bahar 2011), s.951.

¹⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, 7. basım, İstanbul 1980, s.77.

¹⁸ Tam olmasa da bu meydana bir incelemeyi Hassan yapar: **Eski Türk Toplumunu**, s.172-175. Oğuz Han oğlu Kün Han’ın tahta oturduktan sonra yaptığı düzenlemeler, yani herkesin oturacağı yeri (toplumsal makamını), yiyeceği eti ve yapacağı işi belirlemesi (Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**, s.46-47) işte tam da kağanın tahta çıktıktan sonra töre koyması denen şey olsa gerektir.

¹⁹ Nevin Güngör Ergin, “Bozkır Türklerinde Töre ve Sosyal Kontrol”, **Polis Bilimleri Dergisi**, I/3 (1999), s.5.

uzaklaştırabilirdi. Bu uygulama kanundu ve Taksony'nin oğlu Géza²⁰ zamanına kadar Hunlar arasında sıkı şekilde uygulanırdı.”²¹

Özetlersek, eski Türk toplumunu bir ‘kanun toplumu’ olarak nitelemekte hata yoktur. Bu anlayışın ortaya çıkışı iktisadi bölüşüm meselelerinin yerleşik toplumlardakine kıyasla çok karmaşık oluşuyla alakalıdır. Evdeki mal bölüşümünden budun seviyesindeki otlak bölüşümüne kadar pekçok niza konusu toplumsal barışın önünde engel olarak durmaktadır. Barışı bulmak için kriz çözüm sistemleri, koruyabilmek için de kriz erken uyarı sistemleri gerekli olmaktadır. Törenin nihai hedefi niza konularını hiç gündeme getirmemek, yolunu kesmektir. Bunun için de örneğin aile, uruk ve boyları karmaşık bir yapıda birbirine bağlayan evlilik ittifakları düzeni oluşturulmuştur. Yedi kuşak içinde akraba olan gençler birbiriyle evlenemeyeceklerinden, başka uruk ve boylardan eş bakılmakta, böylece mümkün olduğunca fazla uruk arasında evlilik ittifakı gerçekleşmektedir. Sanılanın aksine bozkırdaki dahili barış ortamının daha istikrarlı ve süreğen olduğu görülüyor. Uyuşmazlıkların temelinde kıtlık ve yokluktan doğan sıkıntılar bulunmaktadır. Devletlerin kalıcı olmadığı, hanedanların kısa ömürlü olduğu bir coğrafyada bu istikrarı belirleyici olan ise açıkça töredir.

²⁰ Géza (970-997) kendisi samimi Hıristiyan olmamakla birlikte, ülkesinde bu dinin yayılmasını teşvik etmiş, veliht oğlunu bir papazın önerisiyle dindar bir Alman prensesiyle evlendirmiş, dolayısıyla Macar töresini kökten değiştiren değişiklikleri başlatmıştır. Onun oğlu Vajk 1000 senesinde vaftiz olarak Roma’ya bağlılık bildirmiştir (William Toth, “The Christianization of the Magyars”, **Church History**, XI/1 (1942), s.39-40).

²¹ Simon of Kéza, **The Deeds of the Hungarians**, s.109.